

Psihanaliza basmelor

Traducere de
TEODOR FLEȘERU

UNIVERS

Cuprins

Mulțumiri	5
Introducere: <i>Lupta pentru a da un sens vieții</i>	6

PARTEA ÎNTÂI UN PUMN DE MAGIE

Viața intuită din interior	35
<i>Pescarul și Duhul</i> . Basmul comparat cu fabula	43
Basmul și mitul. Optimism versus pesimism	53
<i>Cei trei purceluși</i> . Principiul plăcerii contra principiului realității . . .	63
Nevoia de magie a copilului	68
Satisfacție indirectă vs. recunoaștere conștientă	81
Importanța externalizării. Personaje și evenimente imaginare . . .	92
Transformări. Fantasma despre mama vitregă și rea	100
Ordonarea haosului	112
<i>Regina albinelor</i> . Succesul integrării	115
<i>Frățiorul și surioara</i> . Unificarea naturii noastre duale.	118
<i>Sindbad marinarul și Sindbad hamalul</i> . Fantezie versus realitate . .	126
Povestea-ramă din <i>O mie și una de nopți</i>	131
Poveștile celor doi frați.	136
<i>Cele trei graiuri</i> . Realizarea integrării	146
<i>Cele trei pene</i> . Prâslea ca prostănac	154
Conflicte și rezolvări oedipiene. Cavalerul în armură strălucitoare și domnița în primejdie	167
Frica de fantasmă. De ce au fost interzise basmele?	175
Transcenderea primei copilării cu ajutorul fantezmei.	186
<i>Slujnică la găște</i> . Dobândirea autonomiei	204
Fantasmă, recuperare, evadare și consolare	216
Despre cum se spun basmele	226

PE TĂRÂMUL BASMULUI

<i>Hänsel și Gretel</i>	237
<i>Scufița Roșie</i>	248
<i>Jack și vrejul de fasole</i>	272
Regina geloasă din <i>Albă-ca-Zăpada</i> și mitul lui Oedip	288
<i>Albă-ca-Zăpada</i>	296
<i>Bucle-Aurii și cei trei urși</i>	319
<i>Frumoasa din pădurea adormită</i>	334
<i>Cenușăreasa</i>	351
Ciclul mirelui-animal din basme	410
Lupta pentru maturitate	410
Povestea celui care a plecat în lume ca să învețe ce-i frica	415
Mirele-animal	417
<i>Albă-ca-Zăpada</i> și <i>Roșie-ca-Trandafirul</i>	422
Regele broască	423
Cupidon și Psyche	430
Porcul cel fermecat	436
Barbă Albastră	441
<i>Frumoasa și Bestia</i>	447

VIAȚA INTUITĂ DIN INTERIOR

„*Scufița Roșie* a fost prima mea dragoste. Simțeam că, dacă m-aș fi putut căsători cu Scufița Roșie, aș fi cunoscut fericirea supremă.“ Această mărturisire a lui Charles Dickens indică faptul că și el, asemeni milioaneilor de copii anonimi din întreaga lume, de-a lungul secolelor, s-a aflat sub vraja basmelor. Chiar atunci când ajunsese celebru în întreaga lume, Dickens a recunoscut impactul profund formator pe care personajele și evenimentele magice din basme l-au avut asupra lui și a geniului său creativ. În repetate rânduri și-a exprimat disprețul pentru cei care, motivați de un raționalism meschin și needucat, s-au încăpățânat să raționalizeze, să cenzureze și să interzică aceste povești, vitregind copiii de contribuțiile importante pe care basmele le-ar putea aduce în viața lor. Dickens a înțeles că fantezia basmelor îi ajută pe copii mai bine decât orice altceva în sarcina lor cel mai dificilă și totuși cea mai importantă și mai satisfăcătoare: atingerea unui nivel mai matur de conștiință pentru a civiliza presiunile haotice ale inconștientului¹.

Astăzi, la fel ca în trecut, atât mințile copiilor creativi, cât și ale celor de nivel mediu pot fi stimulate să aprecieze lucrurile frumoase în viață prin intermediul basmelor, de

la care se poate face mult mai ușor trecerea la admirația față de marile opere literare și artistice. Poetul Louis MacNeice, de exemplu, afirmă că „Adevăratele basme au însemnat întotdeauna mult pentru mine, chiar și atunci când am urmat cursurile unei școli private, unde te făceai de rușine dacă recunoșteai așa ceva. Contrar a ceea ce mulți spun chiar și acum, un basm, cel puțin în varianta clasică, are o structură mult mai solidă decât majoritatea romanelor naturaliste, al căror impact e doar ceva mai mare decât un articol de la rubrica mondenă a unui ziar. De la basmele populare și cele sofisticate, ca ale lui Hans Andersen, de la mitologia nordică și povești precum cele două cărți cu *Alice* și *Copiii apelor* am ajuns în jurul vârstei de doisprezece ani la *Faerie Queene*”². Critici literari ca G.K. Chesterton și C.S. Lewis erau de părere că basmele sunt „explorări spirituale” și, prin urmare, „cele mai autentice” din moment ce revelează „viața umană așa cum este văzută, simțită sau intuită din interior”³.

Basmele, spre deosebire de orice altă formă de literatură, îl îndrumă pe copil să-și descopere identitatea și chemarea, iar în același timp îi sugerează ce fel de experiențe sunt necesare pentru a-și dezvolta mai departe caracterul. Basmele îi dau de înțeles că o viață bună, plină de satisfacții, este la îndemâna lui în pofida adversităților – însă numai dacă nu se va speria de confruntările pline de riscuri, fără de care nu poate dobândi o identitate autentică. Aceste povești îi promet copilului că, dacă îndrăznește să se implice într-o astfel de căutare teribilă și plină de încercări, forțe binevoitoare îi vor veni în ajutor, iar el va izbândi. În același timp, poveștile avertizează că aceia care sunt prea timizi și înguști la minte vor trebui să se mulțumească cu o existență derizorie – dacă nu cumva îi așteaptă o soartă și mai amarnică.

Copiii din generațiile trecute, care iubeau basmele bănuindu-le importanța, erau disprețuiți numai de cei pedanți, cum i s-a întâmplat lui MacNeice. Astăzi, mulți dintre copiii noștri sunt mult mai grav afectați – pentru că sunt privați de șansa de a citi sau asculta vreodată un basm. Majoritatea copiilor vin acum în contact cu basmele doar prin intermediul unor versiuni simplificate și înfrumusețate care le împlânzesc semnificațiile și le răpesc sensul profund – versiuni precum cele din filme sau seriale de televiziune, în care basmele sunt transformate într-o distracție găunoasă.

De-a lungul celei mai mari părți din istoria omenirii, în afara experienței imediate din sânul familiei, viața intelectuală a unui copil era dependentă de poveștile religioase și mitologice și de basmele populare. Această literatură tradițională alimenta imaginația copilului și îi stimula capacitatea de a fantasma. Simultan, din moment ce aceste povești răspundeau la întrebările cele mai importante ale copilului, ele erau un factor major al socializării lui. Miturile și rudele lor apropiate, legendele religioase, furnizau materialul din care copiii își formau concepția despre originea și finalitatea acestei lumi și despre idealurile sociale după care un copil se putea modela. Acestea erau imaginile care îi reprezentau pe neînvingutul erou Ahile și vicleanul Odiseu; pe Hercule, a cărui viață tumultuoasă stătea mărturie că nu este sub demnitatea celui mai puternic om să curețe cel mai mizerabil grajd; pe Sf. Martin, cel care și-a tăiat haina în două pentru a înveli un cerșetor sărman. Încă înainte de Freud, mitul lui Oedip devenise imaginea prin care înțelegem mereu noile, dar străvechile probleme izvorâte din sentimentele noastre complexe și ambivalente față de părinți. Freud s-a referit la această legendă a antichității pentru a ne face conștienți de

inevitabilul cazan de emoții cu care trebuie să se confrunte fiecare copil, în felul lui, la o vârstă sau alta.

În civilizația hindusă, povestea lui Rama și Sita (parte din *Ramayana*), care ne prezintă curajul lor pașnic și devotamentul pasionat al fiecăruia pentru celălalt, este prototipul relațiilor maritale și de dragoste. Mai mult, această cultură încurajează fiecare individ să reitereze acest mit în propria sa viață; fiecare mireasă hindusă se numește Sita, iar în timpul ceremoniei nuptiale interpretează anumite episoade ale mitului.

Într-un basm, procesele interne sunt externalizate și devin comprehensibile, așa cum sunt reprezentate de către personajele și evenimentele poveștii. Acesta este motivul pentru care, în medicina hindusă tradițională, unei persoane care suferea de o tulburare psihică i se oferea pentru meditație un basm care întruchipa problema sa. Era de așteptat ca, prin contemplarea poveștii, persoana tulburată să vizualizeze atât natura impasului existențial de care suferea, cât și posibilitatea rezolvării acestuia. Prin ceea ce un anumit basm sugera despre deznădejde, speranțe și metode de a învinge greutățile, pacientul putea descoperi nu numai o cale de a ieși din suferință, ci și de a se găsi pe sine, aidoma eroului din poveste.

Însă importanța majoră pe care o au basmele în procesul de devenire a individului rezidă în cu totul altceva decât învățămintele despre modurile corecte de a se comporta în viață – înțelepciune furnizată abundant de religie, mituri și fabule. Basmele nu pretind să descrie lumea așa cum este și nici nu sfătuiesc pe cineva cum ar trebui să acționeze. Dacă ar face-o, pacientul hindus ar fi nevoit să copieze un model comportamental – ceea ce nu e numai o proastă terapie, e chiar opusul terapiei. Basmul este terapeutic fiindcă

pacientul își descoperă *propriile* soluții, meditănd asupra a ceea ce povestea pare să implice despre el și conflictele lui interioare în acel moment al vieții. De regulă, conținutul poveștii alese nu are nimic de-a face cu viața exterioară a pacientului, însă are foarte multă legătură cu problemele lui interioare care par de neînțeles și prin urmare de nerezolvat. Basmul nu face niciodată vreo referință transparentă la lumea exterioară, chiar dacă poate să înceapă destul de realist și să aibă inserate în țesătura narațiunii aspecte ale vieții cotidiene. Natura nerealistă a acestor povești (împotriva căreia obiectează raționaliștii înguști) este un mecanism important, pentru că evidențiază faptul că preocuparea basmului nu este informația utilă despre lumea exterioară, ci procesele interioare care au loc într-un individ.

În majoritatea culturilor nu există o demarcație clară între mit, folclor și basm; toate acestea, împreună, formează literatura societăților prealfabetizate. Limbile scandinave au un singur cuvânt pentru ele: *saga*. Germana a păstrat cuvântul *Sage* pentru mituri, în timp ce basmele sunt numite *Märchen*. E păcat că atât în engleză cât și în franceză denumirile pentru aceste povești pun accentul pe cuvântul „zână” (*fairy/fée*) – fiindcă în majoritatea basmelor nu apar zâne. Miturile și basmele ating o formă finită numai când sunt fixate prin scris și nu mai sunt supuse unor schimbări continue. Înainte de a fi scrise, de-a lungul secolelor, aceste povești erau fie condensate, fie stufos elaborate în procesul de repovestire; iar o seamă de povești s-au contopit unele cu altele. Totul se modifica în funcție de ceea ce povestitorul credea că prezintă atracția cea mai mare pentru ascultători, de interesele lui de moment sau de problemele specifice epocii sale.

Unele basme și povești folclorice au evoluat din mituri; altele erau incluse în acestea. Ambele forme întruchipau experiența cumulativă a societății, pentru că oamenii doreau să-și amintească pentru ei înșiși înțelepciunea trecutului sau să o transmită generațiilor viitoare. Aceste povești constituie vehiculele iluminărilor profunde care au impulsionat omenirea de-a lungul existenței sale pline de lungi vicisitudini, o moștenire care nu este oferită în nici o altă formă atât de simplu și direct sau de accesibil pentru copii.

Miturile și basmele au multe în comun. Dar în mituri, mult mai mult decât în basme, eroul popular este prezentat auditorului ca un personaj care ar trebui să fie imitat cât mai fidel posibil.

Un mit, asemeni basmului, poate exprima un conflict interior într-o formă simbolică, sugerând modul de rezolvare – dar acesta nu e neapărat interesul major al mitului. Mitul își expune tema într-o manieră maiestuoasă; conține o forță spirituală; iar divinul este prezent și trăit sub forma unor eroi supraumani care impun mereu noi sarcini muritorilor de rând. Și, oricât am încerca noi, muritorii, să fim ca acești eroi, vom rămâne întotdeauna, în mod evident, inferiori lor.

Personajele și evenimentele basmelor ilustrează și personifică, de asemenea, conflicte interioare, dar ele sugerează extrem de subtil cum ar trebui rezolvate aceste conflicte și ce pași ar trebui făcuți pentru accesarea la un umanism superior. Basmul se prezintă într-o formă simplă, familiară; ascultătorului nu i se cere nimic. Asta face ca nici măcar un copil foarte mic să nu se simtă obligat să se poarte într-un anumit fel și nu i se dă niciodată senzația că ar fi inferior. Departe de a impune cerințe, basmul oferă asigurări,

speranță în viitor și conține promisiunea implicită a unui final fericit. De aceea Lewis Carroll l-a denumit „darul din dragoste” – sintagmă greu de asociat cu miturile*.

Desigur, nu fiecare poveste dintr-o culegere cu titlul „Basmе” întrunește aceste criterii. Multe dintre aceste povești sunt simple texte de divertisment, povești moralizatoare sau fabule. În cazul fabulelor, acestea comunică prin cuvinte, acțiuni sau evenimente – oricât de fabuloase – ce ar trebui să facem. Fabulele pretind și amenință – fiind moralizatoare – sau pur și simplu amuză. Pentru a decide dacă o poveste este un basm sau ceva cu totul diferit, ne putem întreba dacă poate fi numită, fără a greși, un dar din dragoste pentru copil. Nu e o formulă tocmai rea pentru a ajunge la o clasificare.

Pentru a înțelege cum vede copilul basmele, să luăm ca exemple numeroasele basme în care un copil îl păcălește pe uriașul care îl intimidează sau chiar îl amenință cu moartea. Faptul că un copil înțelege în mod intuitiv ce reprezintă acești „uriași” este ilustrat de reacția spontană a unui băiat de cinci ani.

Încurajată de discuția despre importanța basmelor pentru copii, o mamă și-a depășit ezitarea de a-i citi fiului asemenea povești „sângeroase și amenințătoare”. Din conversațiile cu el, ea știa deja că băiețelul era bântuit de

---

* „Copilă cu frunte pură, neumbrită,
 Cu ochi visători și mirați!
 Deși timpul zboară, iar pe noi
 Ne desparte o jumătate de viață,
 Zâmbetul tău iubitor va primi negreșit
 Darul din dragoste al unui basm.”

C.L. Dodgson (Lewis Carroll), *Through the Looking Glass*.

fantasme în care oamenii mănâncă alți oameni. Așa că i-a povestit *Jack, ucigașul de uriași*⁴. Reacția lui la sfârșitul poveștii a fost: „Nu există uriași, nu-i așa?“. Înainte ca mama să-i dea asigurări printr-un răspuns care îi stătea pe limbă – ceea ce ar fi distrus valoarea poveștii pentru copil –, el a continuat: „Dar există oameni mari și ei sunt ca uriașii“. La vârsta de cinci ani, a înțeles mesajul încurajator al poveștii: deși adulții pot apărea ca niște uriași înfricoșători, un băiețel șiret le poate veni de hac.

Această remarcă dezvăluie una dintre cauzele pentru reticența adulților de a spune basme: nu este plăcut gândul că uneori suntem percepuți ca niște uriași amenințători de către copiii noștri, deși așa este. Și nici nu vrem să acceptăm cât de ușor li se pare că pot să ne păcălească sau să ne ridiculizeze și cât de încântați sunt de ideea aceasta. Însă, fie că le spunem sau nu basme – așa cum o dovedește exemplul acestui băiețel –, chiar le apărem ca niște uriași egoiști care vor să păstreze doar pentru ei toate acele lucruri minunate care ne fac puternici. Basmele îi consolează pe copii asigurându-i că în cele din urmă îl vor răpune pe uriaș – de exemplu, pot crește să ajungă aidoma uriașului și să fie la fel de puternici. Acestea sunt „marile speranțe care ne fac bărbați“⁵.

Și mai important este faptul că, dacă noi, părinții, le spunem copiilor basme, le putem oferi cea mai mare asigurare dintre toate: că suntem de acord să cocheteze cu ideea de a le veni de hac acestor uriași. În acest caz a citi nu este același lucru cu a ține se citi povestea, fiindcă atunci când citește de unul singur copilul ar putea să creadă că numai un străin – persoana care a scris basmul sau a editat cartea – aprobă păcălirea sau uciderea uriașului. Dar, când părinții lui îi spun povestea, un copil poate fi sigur că

ei aprobă revanșa din imaginația lui pentru amenințarea reprezentată de dominația adulților.

PESCARUL ȘI DUHUL

Basmul comparat cu fabula

O poveste din *O mie și una de nopți*, *Pescarul și Duhul*, redă aproape complet motivul de basm în care un uriaș intră în conflict cu o persoană obișnuită⁶. Această temă este comună tuturor culturilor într-o formă sau alta, din moment ce copiii din întreaga lume se tem și tremură din cauza puterii pe care adulții o dețin asupra lor. (În Occident tema este cel mai bine cunoscută în forma expusă de povestea Fraților Grimm *Duhul din sticlă*.) Copiii știu că, dacă nu se supun voinței adulților, nu au decât o cale de a scăpa de mânia lor: să-i păcălească.

Pescarul și Duhul ne istorisește cum un pescar sărac aruncă năvodul în mare de patru ori la rând. Prima dată scoate un măgar mort, a doua oară un ulcior plin de nisip și măr. A treia încercare îi aduce chiar mai puțin: oale sparte și cioburi de sticlă. A patra oară, pescarul scoate un vas de aramă. Când îl destupă, un nor imens răzbate afară, materializându-se într-un duh uriaș care îl amenință cu moartea pe pescar în ciuda implorărilor acestuia. Pescarul se salvează printr-un vicleșug: îl ațâță pe uriaș, îndoindu-se cu voce tare că un asemenea duh imens ar putea vreodată să încapă într-un vas atât de mic, iar astfel îl determină pe duh să intre din nou în vasul de aramă, pentru a-i dovedi contrariul. Atunci, iute, pescarul astupă vasul și-l sigilează, după care îl aruncă înapoi în ocean.